

DIÓSZEGI ENDRE

A lírai novella jellegzetességei Krúdy Szindbád novelláiban

Krúdy Gyula: Rozina

A 19. századi epika hatása a századvég, századelő irodalmára

Sajátos fejlődési utat jár be a magyar epikus irodalom. A 19. században egyszerre jelentkezik mindaz a hazai regény- és novellairodalmunkban, ami a nyugati irodalmakban egymás után és egymással versengve, sokszor egymás ellen jelent meg. A romantika és a realizmus, majd az annak továbblépéseként megjelenő naturalizmus mellett a század utolsó harmadának irányzatai is (szimbolizmus, impresszionizmus, szecesszió) rajtahagyják névjegyüket epikus irodalmunkon. Jókai, Mikszáth és Kemény nagy regényei mellett kialakult, elsősorban a századvég sajtó- és könyvkiadó felvirágzásnak köszönhetően, egy sokszínű, konzervatív és újító szándékkal felvértezett novellista nemzedék. A századvég irodalmi hatásának köszönhetően a 20. századi magyar epikus irodalom rendkívül termékeny korszakába lépett. Ennek a nemzedéknek a tagja Krúdy Gyula.

A század első évtizedeire jellemző, hogy az irodalmi megújulás szolgálatába gyakran egymással ellentétes irányzatok is csatasorba állíthatók. Így a 19. századi stílusirányzatok mellett az avantgárd is megtalálta az utat az olvasóközönséghez. Másrészt a romantika korához hasonlóan az egyes műnemek és műfajok közti határok elmosódni látszottak. Ahogyan az Ibsen és Csehov nevével jelzett polgári dráma megszabadult a klasszikus drámai sajátosságoktól (drámai cselekmény, drámai beszéd, drámai hőstípus), úgy az epikus irodalomban (regényben és novellában egyaránt) is felbomlik az egységes műnemi, műfaji szerkezet. A történet elbeszélése helyett más célok vezérlik a szerzők egy részét, hangulatok, pillanatnyi benyomások, egy-egy személyiség vagy életfelfogás illusztrációja jelenik meg epikus köntösben. Megbomlik az epikus konvenciónak számító lineáris időszerkezet, és a szereplők világában is új, eddig nem ismert karakterek jelennek meg.

Móricz Zsigmond novelláinak egy részére joggal használja a drámai novella terminust (drámai cselekmény, drámai dialógusok, dramatizált előadásmód és így tovább, például *Barbárok*), Kosztolányi Dezső novelláira pedig az impresszionista megjelölést az irodalomtörténet. Krúdy Gyula novelláiban a líraiság uralkodó jellegét állapítja meg a szövegértelmezők sora. A szöveg líraizálódása, illetve erőteljes szubjektívizálódása nem új keletű az epikus irodalomban, hiszen az érzékenység korának regényirodalmába vezetnek vissza a szálak (például Sterne: *Érzékeny utazás*).

A lírai novella elsősorban hangulatiságával és érzelmességével gyakorol hatást az olvasóra. A személyes élmények, az érzéki benyomások, az asszociatív képi világ, a látomások, mesék, anekdoták olyan metaforikus keretben jelennek meg, mint a költészetben. Ennek nyomán a szubjektív látásmód lírai jelleget ölt.

Krúdy Szindbádja ennek megfelelően egyszerre meseszerű, valóságos (Krúdyalterego) és allegorikus figura. A főhős az *Ezeregyéjszaka* meséiből lép át a századvég

és századelő magyar világába oly módon, hogy a szerző művészi hasonmásának is tekinthető. A *Szindbád ifjúsága és utazásai* című kötet első (*Ifjú évek*) és második elbeszélése (*Szindbád, a hajós*) le is leplezi a névválasztás történetét, és támpontot is ad az azonosításra.

Az első Szindbádról szóló elbeszélésciklus 1911-ben jelenik meg, melyet további három követ (*Szindbád ifjúsága* (1911), *Szindbád utazásai* (1912), *Szindbád: A feltámadás* (1915) és az 1925-ös *Szindbád megtérése* – igaz, nem minden Krúdy életében megjelenő következő kiadás tartalma azonos az elsőével, ami a későbbi kiadások gondozóinak elég sok problémát okozott.) Írt ezen kívül Krúdy két Szindbád-regényt is (*A francia kastély*, *Purgatórium*).

A *Tájékoztató* szerint Szindbád utazásai (életében és halála után is) szerelmi kalandutazások:

A hajós életéből következnek itt történetek, amelyeket fiatal nők és ifjak itt-ott tán hitetlenkedve olvasnak. Ő, majd megismernek űk is mindeneket; csodákat, amelyeknek létezéséről fogalmuk sincsen a fiatalkorban; a nők kimondhatatlan jóságát, midőn az ágy szélén üldögélve hosszú hajukat fésülik, és oly szent szerelemmel, megadással szólnak a férfiúhoz, hogy élete végéig biztonságban érezheti magát; és nők gazságát, midőn csak ökölbe lehet szoritani a kezét, megfenni a kést, a kardokat, felporozni a pisztolyt, vérrel áldozni, vérborult szemmel felébredni, és jajgatva, kezét, párnát harapdálva elaludni...

Szindbád életének lényege a szerelmi kaland, amelyben, ahogy Kosztolányi az *Esti Kornél énekében* fogalmaz „Sokszor maga a nő a hazugság, és a vágy az igazság”. Szintén a *Tájékoztató*-ban olvasható:

Nem vigasztalta a százhet nő, aki viszonszerette, aki képzelődésében kábult emlékezésbe ringatta, aki mindegyik hozott magával valami újat, alig megérthetőt és sohasem elfelejtetőt: egy hangot, egy mozdulatot, egy illatot, egy furcsa szót, egy sóhajt... Hisz még százhetnél több volt azoknak a nőknek a száma, akik Szindbád ábrándvilágában piros karikákon hintáztak. Akiket mind szeretni szeretett volna.

Krúdy szerelemábrázolásának kulcsa ez a vágy és a vágy tárgya közti különbség. Minden bizonnyal ez teszi Szindbádot alapvetően naiv szerelmessé, aki hisz a kimondott szó varázslatos erejében (csábító szavak), miközben egy újabb, hasonló, de lényegében más kalandról is álmodozik. Valójában nem kell szebb, okosabb, hűségesebb, ábrándozóbb szerelmes, csak egy másik. Így válhat Krúdy-Szindbád hangja egyszerre ironikussá és szomorkássá, nosztalgikussá és vágyakozóvá egyszerre. A már elmúlt és még be nem következett szerelmes események a boldogság egy-egy morzsájának tekinthetők, amelyek semmiképp nem tartósíthatók, csupán pillanynyiségükben van értelmük és értékük. A szerelmi kaland tehát nem cél, hanem eszköz, az értéktelen, kisszerű élet kiábrándító valósága ellen indított támadás, amelyben a vereség elkerülhetetlen. Ennek a bölcsességnek azonban csak Krúdy van birtokában, a *Tájékoztató* szerint Szindbád nem tud róla:

Szerették barnák, szőkék, soványak és kövérek - és a hajós mindegyikről azt hitte, hogy most találta meg az igazi szerelmét, amint igazi szerelme volt ő is a nőknek, akik sohasem felejtették el végleg. [...] Ám ruhátlanul egyformák a nők, s a boldogtalan Szindbád erre sohasem gondolt.

Krúdy Szindbád-novellái sajátos hívószavakat asszociálnak a hajós nevére: Szelem, Illúzió, Nők, Dekadencia, Boldogság, Ábrándozás, Dezellúzió. A novellákból kirajzolódó férfialak jellegzetes képviselője a századvég és századelő alapvetően magányos, kissé fáradt, de a szerelmi hódításban életheletőséget kereső „eltévedt lovagnak”, aki Don Quijote és Don Juan egy személyben. Ennek bizonyítékai lelhetőek fel a *Rozina* című novellában.

A mű a Szindbád-novellák 1915-ös csoportjába tartozik. Műfajilag az anekdotikus novellatípus példája, amelyben a narráció és a fabula meghatározott időbeli és ok-okozati összefüggést alkot. Szindbád az őt rég elhagyó kedvesét keresi fel vidéki házában, hogy a segélykérő levél szerint megszabadítsa Rozinát a házat ellepő egerektől. A levél és a kétségbeesett segítségkérés azonban csak ürügy: „Évek múltával is jöttek üzenetek a távolságokból. Nők visszakíváncoltak, unatkoztak, emlékeztek; nevetni, sírni, kacagni, bosszankodni, boldognak lenni óhajtottak.” (*Tájékoztató*)

A történet Szindbád vonatútjával veszi kezdetét, és néhány órányi időt foglal csupán magába, hiszen a főhős még ugyanaznap visszaindul a fővárosba. A rövidre szabott történetidő kevés cselekményelemet eredményez. Szindbád mindössze egyetlen egeret ejt el a felállított egérfogókkal. De a történetnek nem ez a lényeges eleme, a keretjáték csupán a szükséges szituáció megteremtése céljából keletkezett. A cselekmény helyett az amögött meghúzódó igazi téma: a boldogságvágy, boldogságkeresés, a pillanatnyi, ugyanakkor nagy élmény megtalálása és a fenn nem tartható boldogságból való kiábrándulás, a dekadens életfájdalom kimondása, megjelenítése lehet a cél.

A történet középpontjában a felcsillant csábítás (Szindbád) és viszontcsábítás (Rozina) lehetősége áll, amelyben mindketten az el nem nyert boldogság kutatóivá válnak, abban a hiszemben, hogy a találkozás visszahozza az elmúlt idő vágyakozásában már-már elveszett érzéseket.

A novella szerkezetileg három részből áll. A bevezető rész, amely Szindbád személyének időbeli és térbeli meghatározásán nyugszik, kapcsolódik össze az utazás idejével. A logikus rendben felépített történet bevezetője magyarázatot ad az utazásra, valamint Szindbád és Rozina korábbi kapcsolatára is rámutat. Az első egységet lezáró narráció a Krúdynál megszokott lírai képsorozat az elmúlt és a jövőndő szerelmek alkalmi gyönyörűségének vágyával van tele. A narratív rész közé ékelt Szindbád-mondatok, illetőleg a Szindbádnak írt levél megidézése billenti vissza az olvasót az elkalandozó részből a történet tér- és idősíkjába. Mindazonáltal épp ezek a részek jelentik a novella cselekménymentesítését, líraizálódását.

Az első részhez hasonlóan a második rész is az elbeszélő leírásával kezdődik. A találkozás párbeszéde pedig újraindítja a történetet. A találkozás boldog, szerelemteljes/sejtelmes pillanata, érzelmes jelenete túlmutat a „feladat” megoldásáért vidékre utazó Szindbád várakozásán. A narratív rész ezt az értelmezést erősíti, hiszen a helyzet teremtette boldogság és nyugalom okán érzi magát Szindbád megszűni útról hazatérő férjnek, Rozina pedig ugyancsak ebből az okból mondja a régi urasági ház előtt: „Itthon vagyunk”.

A középső rész dialógusát két ironikus narratív szövegrész törli meg. Az elbeszélő értelmező, irányító szerepe a végkifejlet szempontjából érdekes. Némi távolságtartásként értékelhető a Nagymama szerepének beillesztése. Különösen az általa súgott mondat („Vigyázz, hogy e honvéd meg ne szökjön a háztól”) hat leleplezően a találkozás és annak értelme szempontjából. A magányt feloldó társratalálás vágya és lehetősége kényszeríti Rozinát Szindbád meghívásához, holott tudja, mit tett vele korábban, és minden bizonnyal azt is tudja, hogy Szindbád miféle ember, mi várható tőle. Ugyanakkor késleltető szerepe is van a „bölc” öregasszony mondatának, hiszen a találkozás lényeges mozzanatai, a beszélgetés, másfelől a feladat végrehajtása még nem történt meg. A környezetleíró és időjelölő narrációnak is késleltető szerepe van. Ez készíti elő a novella legfontosabb részét, a kettős vallomást. Krúdy Szindbád belső monológjaként jeleníti meg az asszonyban való gyönyörködés gyöngéd érzéseit. Ahogy a *Tájékoztató*ban is olvasható: „Valamely természetfölötti, valamely csodálatos égi tüneményt vélt a nőkben, a szentek hűségét és a vértanúk jóságát...”. Ennek az életérzésnek mintegy hatásnövelő eszköze a Szindbád által kimondott mondat: „Szenyóra, én már nem tudnék maga nélkül élni.” Talán Szindbád maga is tudja, de Rozina minden bizonnyal, hogy mindez hazugság, ábránd, illúzió, de a „nők visszakíváncoztak, unatkoztak, emlékeztek; nevetni, sírni, kacagni, bosszankodni, boldognak lenni óhajtottak”, s Rozina sem kivétel. A kései találkozás keltette érzelmes pillanat varázslata elől nincs menekvés, egyszerre megdermed az idő, az illúzió valósággá válik, hatása túláradó boldogságot kelt mindkettőjükben. Rozina szavai („Ha te is elhagynál, Szindbád, árva volnék.”) őszinte önkifejezése az élet árnyas oldalának és a vágyakozásnak.

De ez csupán egy pillanat. Rozina szelíd iróniával fogadja Szindbád vallomását, mert maga is vallomásra készül. Szívesen hallgatja Szindbádot, hisz így ő is kimondhatja azt, amit a levélírás előtt és alatt, a várakozás és megérkezés, illetőleg az együttlét eddigi idején érzett. Szindbád a férfiakra merevített konvenció nyomán magára vállalja az első vallomás kimondását, csábítottból csábítótá lép elő. A magány és a boldogtalanság keltette vágy beteljesülni látszik, egy pillanatra úgy tűnik, hogy a térből és időből kiszakadt szerelemre vágyók harmóniája megvalósul. De a mese szemben áll a valósággal. A történet elbeszélésnek igazi oka minden bizonnyal a soha be nem teljesülő boldogság kimondása. Nincs menekvés a kisszerű, boldogtalan létből, Szindbád nem alkalmas, Rozina nem képes a boldogságra. A vágy marad az egyetlen éltető elem. Ez készíti Rozinát, hogy bár érti, de érezni nem akarja a boldogság pillanatnyiságát, a pillanat hamisságát és törékenységét. Menekülése az ironikus megszólalás, mint ahogy Szindbád menekülése is a vallomás volt. Ezzel megteremtődik az a harmónia, aminél több nem nyerhető ki a találkozásból. „Beszélj hozzám szépen, gyöngéden. Mintha igazán szeretnél.” – mondja Rozina. Ez Szindbád igazi terepe, a szép hazugságok világa. Számos Szindbád történet szólaltatja meg a lehalkított hangú „örök szerelme” vallani a szerelemről, a szerelmi vágyról. Szindbád szavai hallatán így érzékenyülnek el a hölgyek. Életük egyetlen izgalma és érdekessége marad a szerelemre gondolni, s ha valaki (sokszor éppen Szindbád), tudva ezt, felbukkan és új remény önt a szívükbe, megfelelkezve életükről egy pil-

lanatra boldognak érzik magukat. Ezeknek a pillanatoknak a mestere öntudatlanul is Szindbád.

A csúcspont utáni éles törés (az egércsapda nem hallható csattanása) visszatérés a valós világba, amelyben az ábrándok és illúziók csak színösszeállítások az életet, boldoggá nem. Ebben a reális világban nincs helye beteljesülésnek, a szerelem és boldogság nem egymást kiegészítő, hanem egymással ellentétes fogalmak, tartalmak. Rozina dühödt kiáltása, Szindbád szomorú távozása a valóságban be nem teljesíthető vágyakat jelöli meg. Szindbád talán keveset ért ebből, Krúdy annál többet.